

Restaurarea unui fragment de pictură murală din bolta altarului Bisericii Banu, Iași. Particularități cazuistice

Bogdan Ungurean

Monumentul

Biserica Banu cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților”, a fost construită în orașul Iași, pe strada Banu la numărul 9. Biserica este situată într-o zonă cu numeroase monumente dintre care: Muzeul Unirii, Liceul Național, Râpa Galbenă, Biserica Cuvioasa Parascheva – „Mitocul Maicilor” etc.

Pe locul actualei biserici a fost inițial construită o biserică de lemn din bârne de stejar, care a dăinuit cu aproximație în intervalul 1705–1800. Amplasată pe terasa inferioară a râului Bahlui ce se întindea până la „marea râpă” din marginea orașului (astăzi „Râpa Galbenă”) la începutul secolului al XVIII-lea, această biserică a fost ctitorită de „Savin Zmucilă vel Ban” la 1705. Locul a fost cumpărat pe ulița „Cărvăsăriei” (a Vămii). Cercetările arheologice au relevat faptul ca altarul bisericii de lemn se găsește amplasat în spațiul pridvorului actualei biserici, pietrele de temelie ale zonei centrale a vechiului altar fiind astăzi expuse în pridvorul bisericii (*foto 1–2*). Biserica ctitorită de Savin Banu a fost sfințită la 15 iunie 1705 de Misail – Mitropolitul Sucevei și Moldovei, având hramul Uspenia Precistei (Adormirea Maicii Domnului – 15 august).

Odată cu dezvoltarea orașului, biserica se deteriorează și devine neîncăpătoare, necesitând construirea altei biserici. Mitropolitul Iacob Stamati contribuie cu o sumă mare la construirea noului edificiu alături de obștea parohiei. Tradiția numelui „Banu” al ctitorului primei biserici Savin Zmucilă, a fost întărită atât de preoți, cât și de alți donatori, care prin daniile oferite bisericii deveneau ctitori.

Realizarea planurilor noii biserici cât și supravegherea execuției au fost sarcini solicitate arhitectului transilvan Herr Leopold.

Iconostasul

Catapeteasma Bisericii sculptată în stilul barocului moldovenesc ce prezintă influențe evidente ale decorurilor rococo a fost pictată la 1802 de către pictorul de formație vieneză Eustație Altini. Iconostasul este pictat în stil neoclasic fiind folosită tehnica *tempera grasă*.

Asupra ansamblului iconostasului s-a intervenit în repetate rânduri, forma sculptată fiind grosier repictată în etape succesive cu bronz, suportul de lemn acoperit cu diferite straturi de vopsele pe bază de ulei și alchidice, intervenții de repictare și vernisare la icoane sa (*foto 3–4*).

Ultima etapă de intervenții asupra iconostasului s-a încheiat în anul 2012 cu restaurarea integrală a acestuia cât și a amvonului bisericii în cadrul proiectului european *Reabilitarea și dezvoltarea turistică a monumentului istoric Biserica „Banu” Iași*.

Pictura murală

Biserica are la interior decorații murale pe suprafețe relativ mici, interiorul nefiind niciodată pictat în întregime.

Din cercetările efectuate de preotul dr. Paul Mihail, rezultă că Eustație Altini a început pictura murală a bisericii în tehnica ulei, la începutul anului 1803 (posibil până în februarie 1803).

După moartea Mitropolitului Iacob Stamati, la 9 martie 1803, se presupune că lucrările de pictură au fost oprite, fiind pictată doar conca altarului cu scena Maicii Domnului în ipostaza Platytera (atribuită lui Eustație Altini) (*foto 5–6*). Din intervențiile ulterioare de decorare cu picturi murale interioare a edificiului se mai păstrează un mic fragment în pronaos pe perețele nordic sub fereastră (posibil din perioada 1882–83 sau 1904, etape în care s-a încercat decorarea interiorului), restul bisericii fiind nepictat.

Intervenții actuale la pictura murală

Având în vedere faptul că intervențiile de restaurare arhitecturală începute în anul 2010 au impus consolidarea structurii de zidărie la întreg edificiul, s-a efectuat o asigurare profilactică (*facing*) la pictura din conca altarului cu scopul de a o proteja și de a putea permite instalarea unor propte de susținere a concii în vederea consolidării zidăriei. Profilaxia a fost realizată prin aplicarea succesivă a trei straturi de material papetar și textil (hârtie japoneză, hârtie pelur și tifon) cu soluții de adezivi organici (CMC¹ 10% și clei de pește 5–7%) (*foto 7*).

După încheierea intervențiilor la arhitectura monumentului s-a produs în timp o strappare parțială a *facingului* de protecție ceea ce a provocat și o serie de lacune la nivelul stratului de culoare. Desprinderea *facingului* a fost posibilă datorită activării adezivului organic folosit de procentul ridicat de umiditate din substrat rezultat în urma injectărilor cu consolidat de la nivelul zidăriei. Ulterior după evaporare, la uscare s-au produs contracții care au dus la tensionări

¹ Carboxi-metil-celuloză sare sodică, Metylan.

mecanice ale facingului și implicit la apariția strapărilor de la suprafața stratului de culoare (foto 8).

După o asigurare provizorie a zonei strapate cu propte s-a trecut la îndepărtarea stratificată a facingului prin reactivarea (gonflarea) adezivului cu apă caldă urmată de îndepărtare manuală succesivă a straturilor textil și papetar.

Consolidarea zonei strapate s-a realizat cu soluție de clei de pește la cald, urmărindu-se reamplasarea și fixarea cât mai exact posibil pe poziția inițială a fragmentelor desprinse, cu ajutorul proptelor. Operațiunea s-a realizat etapizat, succesiv mergând din aproape în aproape pentru a avea un control cât mai bun al zonei. Pe aceste suprafețe a fost necesară îndepărtarea succesivă a straturilor de facing alternată cu intervenții cu soluție de clei pentru consolidare. Pe anumite suprafețe, după îndepărtarea facing-ului inițial s-a impus refacerea parțială stratul de facing, folosind de această dată doar hârtie japoneză pentru a reuși refacerea aderenței stratului pictural la suport (preparație). Operațiunea a fost repetată cu respectarea timpilor de uscare, adică: înmuiat facing inițial, îndepărtat acest facing, aplicat un strat nou de japon cu clei, presat, uscat, după care se repetă operațiunea până la aducerea în plan și consolidarea definitivă a tuturor desprinderilor (după fiecare etapă de aplicare a acestei metode rezultau, în urma contracției cleiului la uscare, tot mai puține desprinderi) (foto 9–10).

În baza sondajelor stratigrafice inițiale s-au stabilit suprafețele care necesită decapări mecanice pentru îndepărtarea unor intervenții anterioare necorespunzătoare (vâruieli, tencuieli suprapuse peste pictură), intervenția fiind ulterior completată de cea de asigurare (consolidare) a marginilor originale ale fragmentului de pictură – consolidare prin injectare (PLM²) și tivire cu mortar pe bază de var. Materiile „străine” prezente pe suprafață constau în vâruieli și mortare de var aplicate în etape diferite perimetral peste marginea fragmentului de tencuială originală, fiind de asemenea prezente și intervenții locale, pe suprafețe restrânse, cu caseinat de calciu. Pentru îndepărtarea lor s-a apelat la metoda fizico-mecanică, fiind efectuată în prealabil o emoliere cu soluție de etanol 10% în apă, urmată de intervenția de îndepărtare propriu-zisă prin decapare mecanică, fiind folosite după caz bisturie cu lamă fixă și/sau dălți și gume abrazive (foto 11–12).

Ulterior au fost detectate pe cale acustică desprinderile stratului de tencuială acestea fiind marcate la suprafața stratului pictural. Au fost practicate orificii de injectare și efectuate consolidări prin introducerea de material (PLM) în substrat sub presiune. Operațiunea a fost precedată de injectarea unui amestec de apă cu alcool cu scopul de a deschide porii materialului și a ajuta la o mai bună penetrabilitate a consolidantului. Zona a fost, după caz, asigurată cu propte care să mențină o presiune constantă pe stratul pictu-

ral (foto 13). Solubilizarea depunerilor aderente a fost făcută în două moduri. Inițial a fost folosit un amestec apos cu 10% etanol și 10% C2000³. Metoda implementată combină solubilizarea chimică și acțiunea mecanică pentru gomflarea și eliminarea depunerilor de la suprafață, acestea fiind activate chimic prin pensularea amestecului de solubilizare și ulterior îndepărtate prin intervenție mecanică fiind folosiți bureți cu dunități diferite (foto 14–15).

În etapa a doua s-a trecut (în baza unor teste preliminare) la îndepărtarea depunerilor ancrasate și a suprapunerilor grase cu regenerarea, îndepărtarea parțială și uniformizarea vernisului original. A fost folosită emulsia apoasă pentru curățare⁴ accelerată cu DMF⁵ (amestec în raport de 4 părți emulsie apoasă și o parte DMF), pentru inhibare fiind folosită o soluție de dibutilftalat (Merck). Faptul ca solubilizarea depunerilor grase și a peliculei de protecție originală a putut fi realizată cu emulsia menționată este argumentat și de faptul că în compoziția peliculogenului pentru stratul de protecție final, măștrii perioadei (început de sec. XIX), obișnuiau să amestece pe lângă o rășină naturală în solventul compatibil și o anumită cantitate de ulei de in, adesea siccativat (foto 16–18).

Consolidarea desprinderilor ulterioare ale stratului de culoare (strapări, exfolieri) a fost efectuată cu un amestec termoplastic (Bewa 371⁶ – patent Gustav Berger) vehiculat cu amestec de hidrocarburi alifaticice și aromatice (Thinner 372) și adus în plan prin călcare cu termospatulă reglabilă, după timpi de evaporare a solventului.

Chituierea lacunelor s-a făcut diferențiat funcție de situație fiind folosite materiale și tehnici diferite. Astfel lacunele și fisurile profunde cât și orificiile de injectare au fost completate stratificat cu mortar pe bază de var, lacunele superficiale ale stratului de culoare cu un chit, colorat în masă, pe bază de clei și praf de cretă, iar fisurile superficiale, care necesitau umplere, cu un material pe bază de chit acrilic⁷. Intervenția diferențiată este justificată de imposibilitatea metodologică de a aplica o singură variantă de material de completare a lacunelor în toate cazurile, particularitatea acestora impunând o adaptare la cauzistica specifică fiecărei situații (19–21).

Ulterior întreaga suprafață a fost vernisată cu un vernis de retuș pe bază de 10% rășina dammar în terebentină, după uscarea căruia s-a trecut la realizarea operațiunii de integrare cromatică în tehnică mixtă (velatura,

² Consolidant pe bază de var hidrolic și tufuri vulcanice. Numele provine de la Paolo și Laura Mora, cei care au elaborat acest mortar de injectare. În România este comercializat de CTS. (<http://www.ctseurope.com/en/scheda-prodotto.php?id=283>)

³ Emulsia apoasă a unor substanțe tensioactive anionice și neionice, compuși anorganici și stabilizatori, Conține mai puțin de 3% hidroxid de potasiu, nu conține fosfați, enzime, agenți chelatanți EDTA/NTA, înălbitori pe bază de clor, comercializat de CTS România. <http://www.sinopiarestauro.it/public/upload/documenti/ST/pulitori/contrad2000.pdf>

⁴ Soluția 1 a școlii de restaurare rusești: 500 ml apă, 390 ml terebentina, 100 ml etanol, 5–10 picături hidroxid de amoniu 25%, 10 ml ulei de in crud.

⁵ Dimetilformamidă, Merck.

⁶ Parafină, rășină cetonică și poli-etilen-vinil-acetat dizolvat într-un amestec de hidrocarburi alifaticice și aromatice (Thinner 372); componenta solidă reprezintă 40% din soluție. Produs CTS Europa <http://www.ctseurope.com/en/scheda-prodotto.php?id=2750>

⁷ Modostuc – chit acrilic pentru lemn și tencuieli comercializat de CTS România, <http://www.ctseurope.com/en/scheda-prodotto.php?id=650>

tratteggio, ritocco), fiind folosite culori de ulei, desicate în prealabil, legate cu vernis de retuș. Alegerea tipului de tehnică de execuție a integrării cromatice a fost dictată de particularitățile diferitelor zone care prezentau necesitatea unei astfel de intervenții, fiind parcurse etape diferite, de la nevoia aplicării unor tonuri locale sau neutre, la refacerea continuității imaginii plastice prin tehnici de reconstrucție specifice (*tratteggio*) (foto 22–24).

Odată finalizată operațiunea de integrare cromatică s-au lăsat timpi de uscare pentru straturile aplicate, la final acestea fiind fixate cu un strat de vernis dammar⁸. Având în vedere necesitatea de a integra în unitatea de ansamblu a picturii murale de nou și fragmentul restaurat, la final s-a efectuat o peliculizare cu un strat de vernis mat⁹ cu scopul de a modifica indicii de refracție în sensul atenuării acestora pentru a obține o percepție globală mai unitară a aspectului bolților decorate ale edificiului.

Bogdan Ungurean

Lector univ.

Universitatea de Arte George Enescu Iași

Facultatea de Arte Vizuale și Design, Iași

Telefon: +40-745-208-537

E.mail: bogung109@yahoo.com

www.arteias.ro

LISTA FOTOGRAFIILOR

- Foto 1–2.* Aspect al Bisericii Banu înainte și după restaurarea arhitecturală.
- Foto 3–4.* Aspect al iconostasului înainte și după încheierea intervențiilor de restaurare.
- Foto 5–6.* Ansamblu și detaliu al decorației bolții altarului înainte de intervențiile de restaurare.
- Foto 7.* Aspect al bolții altarului cu facingul aplicat.
- Foto 8.* Detaliu cu zona strapată.
- Foto 9–10.* Aspecte din timpul operațiunii de consolidare a zonei strapate.
- Foto 11–12.* Aspecte din timpul operațiunii de îndepărtare a intervențiilor anterioare necorespunzătoare.
- Foto 13.* Aspecte din timpul operațiunii de consolidare prin injectare a desprinderilor stratului de tenucială originală.
- Foto 14–15.* Aspecte de la îndepărtarea depunerilor de la suprafață solubile în apă.
- Foto 16–18.* Aspecte de la îndepărtarea depunerilor ancrasate și a suprapunerilor grase de la suprafața stratului pictural.
- Foto 19–21.* Aspecte cu diferite tipuri de chituiuri aplicate.

⁸ Vernice finale dammar Ferrario (spray).

⁹ Vernis mat a tableaux – Sennelier.